

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Van Pausanias tot Schliemann

Litteraire en archeologische perspectieven van reizigers naar Mycene

van Wijngaarden, G.-J.

Publication date

2018

Document Version

Final published version

Published in

Lampas

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Wijngaarden, G.-J. (2018). Van Pausanias tot Schliemann: Literaire en archeologische perspectieven van reizigers naar Mycene. *Lampas*, 51(3), 218-234.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Van Pausanias tot Schliemann

Literaire en archeologische perspectieven van reizigers naar Mycene*

GERT JAN VAN WIJNGAARDEN

Summary: Modern visitors to Mycenae, which will include many classicists, are likely to wonder in amazement at the enormous stone blocks which were piled up to construct the enclosure walls, and may well pause at the Lion Gate to imagine Agamemnon leaving the citadel on his fateful journey to Troy. Modern tourists are but the most recent of generations of travelers who have made their way to this celebrated site since Antiquity. All of these visitors need to find a way to connect their mythological knowledge to the physical remains which they encounter. This article explores the tensions that exist between literary and mythical, and archaeological and material perspectives on ancient Mycenae. By examining the various ways in which visitors have attempted to make sense of the site we aim to provide a more nuanced archaeological interpretation of the ruins and their settings. We argue that meanings emerge from the interplay of mythologies and archaeological remains which are actively connected to each other.

1 Introductie

Al vele jaren bezoek ik Mycene met groepen docenten.¹ In een van de eerste edities van zo'n docentenreis stond ik in het *megaron* van Mycene het paleis uit te leggen: de axiale richting van de zaal en de diverse voorhoven, het uitzicht, muurwerk en de aanwijzingen voor vroegere en latere bouwfases. Na mijn uitleg was het een tijd lang stil. Toen vroeg een van de docenten: 'en waar was Agamemnon?' Vervolgens ontstond een discussie wáár precies Clytaemnestra naar buiten zou zijn gekomen om haar man te verwelkomen en naar binnen te nodigen zoals Aeschylus beschrijft.² Ik was verbijsterd: wat had dát er nou mee te maken?

* Dit artikel is geschreven ter ere van het vijftiende jaar bestaan van Labrys reizen. Duidelijk moge zijn dat de activiteiten van Labrys in een lange traditie van reizen staan. Hopelijk kunnen zij nog lang blijven voortzetten.

1 Deze cursussen worden sinds 2011 in samenwerking met Labrys, de Illustere School van de UvA en Christine de Haan gegeven onder de titel *Reizen door de Oudheid*. Vergelijkbare cursussen deed ik eerder als directeur van het NIA en in samenwerking met Simon Veenman.

2 Aeschylus, *Agamemnon* 913-959.

Afb. 1 T. du Moncel 1845, De Leeuwenpoort in Mycene. Benaki Museum, Athene. Bron: Wikimedia commons: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Du_Moncel_Theodore_-_The_Lion_Gate_at_Mycenae_-_Google_Art_Project.jpg.

Dit artikel verkent het spanningsveld tussen het literaire en het archeologische perspectief op de Oudheid. Dit spanningsveld is na het midden van de twintigste eeuw ontstaan, onder andere doordat klassieke archeologie steeds nadrukkelijker afstand heeft genomen van de studie van teksten en aansluiting heeft gezocht bij prehistorische archeologie met een nadruk op materiaal.³ In de hedendaagse archeologie speelt klassieke literatuur nauwelijks nog een rol: in een boek over de archeologie van de Ionische eilanden wordt Odysseus niet genoemd.⁴ De vraag die ik hier stel is hoe men in het verleden is omgegaan met die verschillende perspectieven op de Oudheid. Welke effecten hebben de teksten gehad op de interpretaties van de materiële resten en vice versa? Mycene is een goed voorbeeld om deze vragen te onderzoeken vanwege de mythologische en literaire connotaties en vanwege de vele goed gedocumenteerde vroegmoderne reizen naar deze plaats.⁵

³ Morris (1994, 23-26); Gere (2006: 147-149).

⁴ Souyoudzoglou-Haywood (1999). Alleen in de introductie wordt gesteld dat Odysseus en de Odyssee in het verleden een grote rol hebben gespeeld bij de archeologische exploratie van de eilanden.

⁵ Moore, Rowlands en Karadamis (2014).

2 De Grand Tour en Griekenland

Educatieve reizen naar bekende plaatsen en kunstwerken staan in een lange traditie. Vanaf de zestiende eeuw reisden goeude jonge burgers uit West-Europa naar het Middellandse Zeegebied, met als doel zichzelf intellectueel te ontwikkelen. Vanaf de achttiende eeuw werden dergelijke reizen, die bekend zijn geworden onder de naam *Grand Tour*,⁶ uitermate populair, met name onder de Engelse aristocratie. Frankrijk en Italië waren de meest populaire landen om te bezoeken. Deze gebieden waren relatief gemakkelijk te bereizen, en Parijs gold als ‘hip’, terwijl Rome een cultureel imago had; het was er bovendien warm.⁷ Veel reizigers deden schriftelijk verslag van hun reis of zij lieten afbeeldingen vervaardigen.⁸ Dergelijke documentatie is van grote waarde geweest voor het ontsluiten van de klassieke wereld in de Vroegmoderne Tijd.

Hoewel educatie en intellectuele ontwikkeling de belangrijkste drijfveer voor de meeste *Grand Tours* lijken te zijn geweest, was sociale status minstens even belangrijk. Veel reizen waren vooral gericht op het maken van plezier en de reizigers zorgden ervoor dat zij elkaar op de bestemmingen konden ontmoeten.⁹ Ook het verzamelen van kunstwerken speelde bij velen een grote rol.¹⁰ Bovendien waren er in Londen verenigingen waar *Grand Tourists* elkaar ontmoetten en plannen konden maken voor komende reizen. Voorbeelden zijn de *Royal Society* die in 1660 werd opgericht en de *Society of Antiquaries of Londen* uit 1707. In 1732 richtte Sir Francis Dashwood de *Society of Dilettanti* op, met leden die zich specifiek op het documenteren en verzamelen van antiquiteiten zouden richten. Hoe je precies lid kon worden van die verenigingen is niet geheel duidelijk. Volgens Horace Walpole (1717-1797): “[...] the nominal qualification is having been in Italy, and the real one, being drunk.”¹¹

Griekenland speelde, evenals Turkije en Egypte, aanvankelijk nauwelijks een rol in de *Grand Tour*. Het Osmaanse rijk was moeilijk te bereizen en bovendien golden deze gebieden als onbeschaafd en onveilig.¹² In de loop van de achttiende en negentiende eeuw veranderde dit echter. De *Society of Dilettanti* steunde diverse reizen naar Griekenland. In 1751 stuurden zij de architecten en kunstenaars James Stuart en Nicholass Revett naar Griekenland om architectuur te documenteren met als doel een alternatief te ontwikkelen voor de toen gangbare esthetiek in de architectuur.¹³ Hun verslag met prachtige gra-

6 Hibbert (1987); Black (2003).

7 Chippendale (2007: 742-743).

8 Colletta (2015).

9 Moore, Rowlands en Karadimas (2014: 38).

10 Chaney (1998).

11 Geciteerd in Michaelis (1882: 63).

12 MacLean (2004); Basch (2011: 162).

13 Eisner (1991: 71-72). Neoklassieke architectuur in Engeland in de late zeventiende en achttiende eeuw was vooral gebaseerd op de schetsen van de Venetiaanse architect Andrea Palladio (1508-1580).

vures droeg in belangrijke mate bij aan de opkomst van een Grieks georiënteerd classicisme in de Engelse kunst.¹⁴ Door de Franse revolutie en de Napoleontische oorlogen werd het zo goed als onmogelijk om nog langer Italië en Frankrijk te bereizen, en vanaf dat moment werden Griekenland en Klein Azië populaire reisdoelen. Na de Griekse onafhankelijkheid in 1830 namen de reizen naar Griekenland nog meer toe.

De *Grand Tour* is vooral beschreven als een individuele bezigheid van Britse aristocraten. Er waren echter ook reizigers uit andere landen die Griekenland in de achttiende en negentiende eeuw bezochten. Naar voorbeeld van de Napoleontische *Expedition de l'Égypte* (1790),¹⁵ ondernam Frankrijk in 1826-1828 de zogenoemde *Expedition de la Morée*.¹⁶ Deze expeditie had als militair doel het onder controle krijgen van de Peloponnesus na het vertrek van de Osmaans-Egyptische legers in 1826, maar er gingen ook vele wetenschappers mee: natuurkundigen, biologen en oudheidkundigen. De route die de expeditie nam lijkt eerder door Pausanias te zijn bepaald dan door militaire overwegingen. Politieke, militaire en archeologische belangen waren ook met elkaar verweven in de documentatie van Ludwig Ross (1806-1859), die in het gezelschap van de kersverse Griekse Koning Otto door Griekenland reisde en daarvan verslag deed.¹⁷

De verslagen van de vroegmoderne reizigers zijn van belang voor het begrijpen van archeologische plaatsen. In de eerste plaats natuurlijk omdat zij een beeld geven van de staat van de monumenten vóór de grootschalige opgravingen, restauraties en herbouwingen die sindsdien hebben plaatsgevonden.¹⁸ Deze verslagen geven echter ook een goed inzicht in de *mindset* waarmee deze monumenten tegemoet werden getreden in een periode dat de moderne oudheidkundige wetenschappen begonnen te ontstaan.

3 Mycene

Vaak wordt gezegd dat Heinrich Schliemann 'met de Ilias in de hand' eerst Troje en later Mycene ontdekte.¹⁹ Voor wat betreft Mycene is dat zeker niet

14 Chaney (1998).

15 Fagan (2004: 43-62).

16 Bourguet *et al.* (1998). *La Morée* is de Franse vertaling van *Morea*, de Middeleeuwse naam voor de Peloponnesus.

17 Goette en Palagia (eds, 2016).

18 De tekeningen van het Parthenon door Stuart en Revett (1762) en van William Gell (1810) laten duidelijk zien welke schade aan het gebouw is aangericht door het verwijderen van de sculptuur door Lord Elgin in 1801 en 1802. Zij spelen een belangrijke rol bij de huidige restauraties van het Parthenon. Zie Korres *et al.* (2010).

19 Easton (1992).

Afb. 2 De achterkant van de Leeuwenpoort getekend door S. Pomardi in 1805.
Bron: Dodwell (1834, plate 7).

waar, want deze plaats is altijd bekend geweest.²⁰ In Pausanias' tijd was er geen bewoning meer, maar hij beschrijft de ruïnes in enig detail (zie onder). Mycene is ook op min of meer de juiste plaats – tussen Argos en Corinthe – aangegeven op de *Tabula Peutingeriana*.²¹ Cyriacus van Ancona, die in de vijftiende eeuw door Griekenland reisde geeft een schets van Mycene, maar dit lijkt eerder de Hellenistische acropolis van het nabije Katsingri te zijn.²² Vanaf het begin van de achttiende eeuw zijn er echter diverse reizigers die verslag doen van een bezoek aan Mycene, en er zelfs archeologisch onderzoek doen. Charles Cockerell (1788-1863), bijvoorbeeld, maakte exacte tekeningen van het schathuis van Atreus en maakte een gat in het dak ervan om de constructie te bekijken.²³ En in 1841 legde de Griekse architect Kyriakos Pittakis (1798-1863) de Leeuwenpoort helemaal vrij.²⁴

Hoewel Schliemann dus niet als de ontdekker van Mycene kan gelden, is de wijze waarop de archeologische vindplaats nu gepresenteerd wordt in belangrijke mate het gevolg van zijn opgravingen en interpretaties. Hij besloot

20 Over Schliemanns ontdekking van Troje zijn de meningen verdeeld. Zie onder andere Easton (1992) en Robinson (1994).

21 https://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/6_epirum/epirus_8_3.html (laatst geraadpleegd 5-5-2017). De *Tabula Peutingeriana* is een dertiende eeuwse kaart van het wegennet in Europa, die mogelijk terug gaat op een Romeins origineel.

22 Wolters (1915). Voor de reizen van Cyriacus van Ancona in het algemeen, zie Belozerskaya (2010: 27-32).

23 Cockerell (ed., 1903: 100).

24 French (2002: 20).

te gaan graven binnen de muren van de citadel om het graf van Agamemnon te zoeken.²⁵ Dit was een ongewone beslissing, omdat de Grieken hun doden altijd buiten de stad begroeven. Schliemann nam echter de beschrijving van Pausanias (zie onder) letterlijk, die Agamemnons graf en dat van zijn metgezellen binnen de muren plaatst. Eerdere onderzoekers hadden aangenomen dat Pausanias hier fout zat, of de muren van de Hellenistische stad had bedoeld.²⁶ Een gravure uit 1805 van Pomardi die door Dodwell in 1834 was gepubliceerd, laat bovendien zien dat er in dit gebied geen aanwijzingen waren voor de aanwezigheid van ondergrondse resten (zie afbeelding 2).²⁷ Schliemann had echter een onwrikbaar geloof in de antieke teksten en een archeologisch instinct dat hem ook in Troje had geholpen. De resultaten van zijn opgravingen zijn genoegzaam bekend en ter plekke te zien, maar vooral ook in de centrale zaal van het archeologisch museum in Athene.

Schliemann interpreteerde alle bevindingen van zijn opgravingen in termen van Homerische mythologie. In schachtgraf V van grafcirkel A (afbeelding 3) ontdekte hij een goed geconserveerd lichaam, waarvan hij dacht dat het Agamemnon was, hoewel hij dit niet als zodanig vermeldt in zijn publicaties.²⁸ Een van de gouden maskers uit graf V wordt nog steeds gewoonlijk aangeduid als het masker van Agamemnon – ook in de meeste Nederlandse schoolboeken.²⁹ Het *tholos*-graf dat Sophie Schliemann opgroef in Mycene in 1876 staat nog steeds bekend als het graf van Clytaemnestra. Later is gebleken dat veel van de opgegraven resten veel ouder zijn dan Homerus of de tijd van de Trojaanse oorlog.³⁰ Schliemanns Homerische associaties zijn echter gebleven en Mycene en de vondsten in het museum vormen de belangrijkste archeologische schakel tussen de Egeïsche Voortijd en de Homerische epen. Aan de vele resten uit latere tijden in Mycene, zoals de Archaïsche tempel van Hera of Artemis en het Hellenistische theater, wordt nauwelijks aandacht geschonken.³¹

Het gaat er mij hier niet om het gelijk of ongelijk van Schliemann aan te tonen, maar om de wisselwerking tussen literatuur, mythologie en materiële cultuur zichtbaar te maken, waarin Schliemann een actieve rol speelde. Zoals

25 Lesley Fitton (1995: 79-89).

26 In zijn verslag refereert Schliemann (1878: 67-68) aan de Engelsen Leake en Dodwell en de Duitsers Prokesch en Curtius die deze mening waren toegegaan, zie Leake (1846: 365); Dodwell (1819: 236); Prokesch-Osten (1836: 276); Curtius (1851: 411-413).

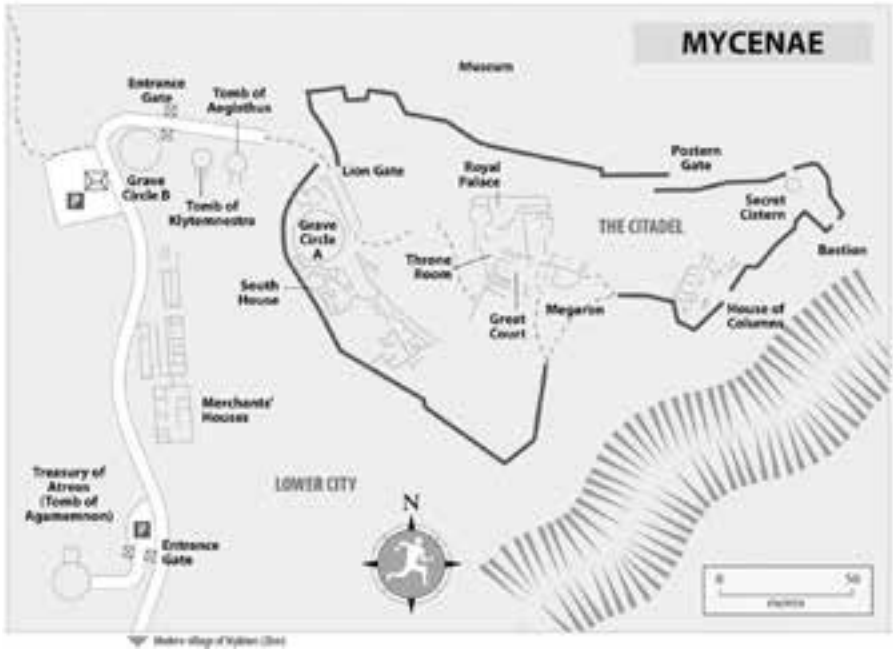
27 De gravure geeft ook een goed idee van de enorme inspanning die nodig was om hier op te graven.

28 Lesley Fitton (1995: 91). Een goed voorbeeld van de mythologie die inmiddels rond Schliemann zelf is ontstaan is de misvatting dat hij gemeld zou hebben dat hij 'Agamemnon in het gelaat had aanschouwd', zie Gere (2006: 76). In een telegram aan de Griekse pers meldde hij slechts dat dit lichaam leek op het beeld dat hij al lange tijd had van hoe Agamemnon eruit zou zien.

29 Overigens is het masker dat nu geduid wordt als dat van Agamemnon niet het masker dat bij het lichaam hoorde dat Schliemann als dat van Agamemnon beschouwde, zie Dickinson (2005). Schliemann zelf heeft geen enkel masker ooit als zodanig bestemd.

30 Door de opgravingen van Dörpfeld in Troje in 1893 en die van Tsountas in 1890 Mycene werd de tijdsdiepte van de Myceense cultuur pas werkelijk duidelijk. Zie Lesley Fitton (1995: 104-110).

31 De tempel ligt net boven het megaron en het theater op de helling van het 'graf van Clytaemnestra'. Voor de latere resten, zie French (2002: 141-150).

Afb. 3 Bezoekerskaart van Mycene met daarop aangegeven de belangrijkste monumenten. Aangepast en gewijzigd uit de *Rough Guides Snapshot: Greece. The Peloponnese*, 2016.

gezegd baseerde hij zich onder andere op verslagen van reizigers die vóór hem Mycene hadden bezocht. Een uitputtende opsomming van alle bezoekers valt buiten het kader van dit artikel.³² Hieronder bespreek ik een vijftal auteurs uit verschillende perioden.

4 Pausanias

De *Periegesis* van Pausanias is een complexe tekst, waarin de auteur zijn visie geeft op het Griekenland van de tweede eeuw n.Chr.³³ Er is enige discussie over de vraag in hoeverre Pausanias alle plaatsen die hij beschrijft persoonlijk heeft bezocht, maar bij Mycene lijkt dit wel het geval te zijn. Voor het nabij gelegen Argivische Heraion schrijft hij tenminste dat hij het beeld van Hera ‘zelf gezien heeft’.³⁴ Gezien de nabijheid van Mycene is het dan logisch te ver-

32 Zie Moore, Rowlands en Karadimas (2014). Helaas behandelen zij vooral Engelstalige reizigers.

33 Elsner (2001); Pretzler (2011).

34 Pausanias 2.17.5. De vertaling van de passages uit Pausanias is van Jelle Abbenes (2012).

onderstellen dat hij ook Mycene bezocht, waarschijnlijk vergezeld door informanten. Over de plaats Mycene schrijft hij:

Toch zijn er nog delen van de ringmuur overgebleven, waaronder de toegangspoort, waarop Leeuwen staan. Ze zeggen dat ook deze muren het werk zijn van cyclopen die voor Proitos de muur van Tiryns hebben gebouwd. Te midden van de ruïnes van Mykene bevindt zich een bron, die Perseia wordt genoemd en er liggen ondergrondse kamers van Atreus en zijn kinderen, waar ze hun schatten bewaarden. Er is een graf van Atreus en ook van alle mensen die samen met Agamemnon waren teruggekeerd uit Troje en door Aigisthos bij de maaltijd waren vermoord. Het graf voor Cassandra wordt door de Spartanen opgeëist die rond Amyklai wonen. Er is een graf van Agamemnon, één voor Eurymedon, de wagenmenner en een graf voor Teledamos en Pelops samen [...] Klytaimnestra en Aigisthos werden een stukje buiten de muren begraven. Hun werd namelijk geen plek binnen de muren gegund, waar Agamemnon zelf lag en de mensen die met hem waren vermoord. (Pausanias, *Periegesis* 2.16.5-7)

Duidelijk is de enorme invloed van dit verslag op de Myceense archeologie. Het indrukwekkende muurwerk van de Myceense burchten wordt naar aanleiding van deze passage als *Cyclopisch* aangeduid en de Leeuwenpoort heeft zijn naam ontleend aan het feit dat Pausanias zegt dat het leeuwen zijn (en geen panters of fantasiewezens): de koppen ontbreken immers. Toch zijn er ook problemen met het verslag, waarvan ik er hier twee uitlicht: het schathuis van Atreus en de graven van Clytaemnestra en Aegisthus.

Heel lang is aangenomen dat Pausanias met de ‘ondergrondse kamers van Atreus en zijn zoons’ refereerde aan de diverse *tholos*-graven rond Mycene.³⁵ De grootste van deze *tholoi* zou dan de schatkamer van Atreus zelf zijn geweest en zo wordt deze ook tegenwoordig nog aangeduid. In geen van de *tholoi* in Mycene zijn menselijke resten gevonden, maar door opgravingen elders is er geen twijfel dat deze structuren collectieve graven waren uit de Myceense tijd.³⁶ Het is goed voor te stellen dat die kennis verloren was gegaan in Pausanias’ tijd. Gezien de omvang en decoratie van het grote *tholos*-graf is het opvallend dat Pausanias helemaal niets zegt over het schathuis zelf. Ter vergelijking; het schathuis van Minyas in Orchomenos noemt hij een van de grootste wonderen van de Griekse wereld en dat is kleiner dan dat van Atreus in Mycene.³⁷ Bovendien stelt Pausanias dat die schatkamers in de ruïnes liggen, terwijl alle *tholoi* buiten de citadel liggen. Mycene is omringd door kamergraven uit de Bronstijd, die voor een groot deel in de Hellenistische stad kwamen te liggen toen die in het begin van de derde eeuw v.Chr. werd gebouwd.³⁸ Het verhaal over ondergrondse schatkamers in Mycene zou heel goed kunnen zijn

35 French (2002: 41-44).

36 Cavanagh en Mee (1998); Gallou (2005).

37 Pausanias 9.38.2.

38 French (2002: 146-150).

voortgekomen uit de vondsten uit die graven tijdens bouwwerkzaamheden.³⁹ Uit opgravingen is bekend dat veel van die graven rijke bijgiften bevatten. Het lijkt erop dat Pausanias niet zozeer refereert aan specifieke gebouwen die hij zag, maar aan informatie op basis van verhalen uit het verleden.

In tegenstelling tot Agamemnon en Atreus werden Clytaemnestra en Aegisthus volgens Pausanias buiten de muren begraven. Als Pausanias daarmee de muren van de citadel bedoelde, dan zou hij gerefereerd kunnen hebben aan de beide *tholos*-graven die nu die naam dragen. Het zou echter onlogisch zijn dat Pausanias in het geval van de schathuizen aan de Hellenistische muur refereert en hier aan de Myceense muren. Bovendien waren deze graven niet zichtbaar in Pausanias' tijd: op het huidige graf van Clytaemnestra lag een Hellenistische theater, en ook dat van Aegisthus was bedekt onder Hellenistische resten. Het is ook mogelijk dat Pausanias refereerde aan graven die verder weg lagen, zoals die op de Panagia-heuvel naar het westen, waarvan er mogelijk twee zichtbaar waren.⁴⁰ In de bekende gevallen waarin Myceense resten al in de Oudheid verbonden werden aan mythologische figuren is er over het algemeen sprake van een heldencultus.⁴¹ Weinig personen in de Griekse mythologie werden in de Oudheid echter zo verguisd als Clytaemnestra en Aegisthus, en het is dus onwaarschijnlijk dat zij een heldencultus in Mycene hadden.⁴² Ook hier is het dus waarschijnlijker dat Pausanias niet refereerde aan specifieke bouwwerken, maar aan verhalen die zijn informanten hem vertelden.

Er zijn vergelijkbare onduidelijkheden met betrekking tot de andere monumenten die Pausanias noemt. Mogelijk speelt een rol dat Pausanias bij zijn bezoek aan Mycene terecht kwam in een stad die al meer dan twee eeuwen een ruïne was: de stad was verlaten in de tweede helft van de tweede eeuw v.Chr.⁴³ De faam van de stad was gebaseerd op mythologische verhalen, die nauwelijks specifiek te verbinden waren met de resten die er lagen. Voor wat betreft het thema van dit artikel is in ieder geval duidelijk dat Pausanias zich primair op die mythologie richtte en slechts in heel algemene zin op de zichtbare resten. Alleen de Leeuwenpoort vormt daarop een uitzondering. Ondanks niet-specifieke karakter van de passage in de *Periegesis*, is deze wel leidend geweest bij de identificatie en benoeming van de monumenten die door reizigers en archeologen werden ontdekt.⁴⁴

39 Deze theorie komt van Moore, Rowlands en Karadimis (2014: 27-28).

40 Moore, Rowlands en Karadimis (2014: 30). Het landschap rond Mycene bevat diverse *tholos*-graven en vele kamergraven, zie French (2002: 41-44).

41 Antonnaccio (1995).

42 Moore, Rowlands en Karadimis (2014: 30).

43 French (2002: 149-150).

44 Wace (1954).

5 Francesco Vandeyk (ca. 1705)

In 1700 verordonneerde het bewind in Venetië dat Francesco Grimani, de commandant van de Venetiaanse legers in de Morea, alle bezittingen op de Peloponnesos moest registreren.⁴⁵ Het register werd gemaakt onder leiding van Francesco Vandeyk, een Vlaamse ingenieur in dienst van de Venetianen. Deze maakte tekeningen van de landerijen en dorpen en hij bestudeerde oudheden, die hij vaak met behulp van Pausanias identificeerde.⁴⁶ In het Italiaans geeft Vandeyk een beschrijving van de Leeuwenpoort, waarvan hij de maten geeft, evenals van de omtrek van de citadelmuren (*2500 passi in circa*).⁴⁷ Hierbij refereert hij aan Pausanias, ervan uitgaand dat diens beschrijving correct was.

Vandeyk beschrijft ook het dorp Charvati, dat toen te midden van de ruïnes lag en waarvan de resten nu nog te zien zijn ten zuiden van de huidige parkeerplaats. Hij bezoekt ook het bouwwerk dat we nu kennen als het schathuis van Atreus. Hij geeft een exacte beschrijving van de koepel, inclusief de diameter. Blijkbaar had hij deze opgemeten, net zoals het grote blok boven de ingang, waar hij vol bewondering over is. Hij vergist zich overigens als hij stelt dat dit blok van marmer was; mogelijk zag hij de marmeren decoratie die later door Lord Elgin is verwijderd (zie onder). Interessant is dat hij vertelt dat er driehoekige gaten te zien zijn, waarin, naar hij vermoedt, de as van de gestorven koningen van Mycene gedeponneerd was.

Het opvallende aan het verslag van Vandeyk, zeker in vergelijking met Pausanias en Schliemann, is de volstrekte afwezigheid van mythologie. Mogelijk vanwege zijn achtergrond als ingenieur en in de context van zijn opdracht lijkt hij te zijn uitgegaan van hetgeen hij kon opmeten. Hij refereert aan Pausanias en had dus waarschijnlijk een versie van de *Periegesis* bij zich. Zijn referenties aan de as van de Myceense koningen doet ook vermoeden dat hij op de hoogte was van de Homerische epen. De materiële benadering lijkt dus een bewuste keuze geweest te zijn van deze ingenieur.

6 Lord Elgin (1802)

De leeuwen van de Leeuwenpoort hadden zomaar in het British Museum kunnen staan. In 1801 stuurde Thomas Bruce, de zevende graaf van Elgin en op dat moment Brits ambassadeur bij de *Porte* in Istanbul, een assistent naar Mycene: Philip Hunt.⁴⁸ Hunt was kapelaan en samen met Richard Ham-

45 Moore, Rowlands en Karadimas (2014: 4).

46 Zijn verslag werd ontdekt door Mondry Beaudouin, zie Beaudouin (1880).

47 Beaudouin (1880: 204).

48 Moore, Rowlands en Karadimas (2014: 54-62).

ilton door Bruce aangesteld om antieke kunstwerken te verzamelen in het Egeïsch gebied. Hij werd later verantwoordelijk voor het verscheppen van de Parthenon-beelden naar Engeland.⁴⁹ Hunt geeft een kort verslag van zijn eerste bezoek aan Mycene en schrijft over de sculpturen van de Leeuwenpoort:⁵⁰ ‘The block [...] is too gigantic, and too distanced from the sea to give any hopes of being able to obtain so renowned a monument from the Fabulous ages.’ Gelukkig maar!

In mei 1802 komen Lord Elgin, zijn vrouw en hun drie kinderen vanuit Istanbul in Mycene aan. Van dit bezoek is een brief overgebleven die Lady Elgin schreef aan haar moeder.⁵¹ Uit het verslag blijkt dat het een kort bezoek was van minder dan een dag. Maar een aantal dagen later, op de terugweg van hun reis in de Argolis, bezochten ze de plek weer. Interessant genoeg noemt Lady Elgin de Leeuwenpoort niet. Wel is zij vol lof over de grote *tholos*, en dan met name over de omvang van de blokken. Volgens het verslag bezoeken zij, of in ieder geval Lady Elgin, ook nog een ander *tholos*-graf: ‘[...] crept through a subterraneous passage into another Dome of much ruder work.’ Het is onduidelijk welke van de *tholoi* zij bezochten. Uiteindelijk geeft Elgin opdracht aan een Griekse koopman uit Nafplion om de ingang van de grote *tholos* op te graven en vrij te leggen. Deze opgravingen duren een aantal jaren, in ieder geval tot 1804. Marmeren delen van de ingang, in het bijzonder de halfzuilen en reliëfs die de deur van de *tholos* omlijstten, werden naar Athene gestuurd en zijn meegekomen met de Parthenon-beelden.⁵²

Het belangrijkste doel van het bezoek van de Elgins lijkt het verzamelen van antiquiteiten te zijn geweest. Mogelijk is dit ook de reden dat de Leeuwenpoort niet wordt genoemd; het was immers duidelijk geworden dat deze niet mee kon worden genomen. Toch hielden ook zij zich bezig met de identificatie van monumenten, waarbij de belangrijkste vraag was of de grote *tholos* het schathuis van Atreus was, of het graf van Agamemnon.⁵³ De keuze tussen deze beide opties toont opnieuw de invloed van Pausanias’ tekst. De Elgins komen er niet uit, maar Lady Elgin heeft wel een duidelijke voorkeur: ‘I fear that it looks like Treasury, and I wish to imagine it Agamemnon’s tomb.’⁵⁴

49 Smith (1916).

50 Brief van Hunt aan Lord Elgin, 3 september 1801. Zie Smith (1916: 200).

51 Smith (1916: 213). De brief is gedateerd op 11 mei 1802.

52 British Museum inv. nos. 1816.0610.177; 1816.0610.180; 1816.160.204; 1816.0610.224; 1900.040.1.1; 1905.1105 1-3; 1952.0503.1.

53 Eerder in 1801 had ook Edward Clarke zich met deze vraag bezig gehouden. Zie Moore, Rowlands en Karadimas (2014: 51-54). Het verslag van zijn bezoek wordt echter pas in 1818 gepubliceerd. Het feit dat Lady Elgin refereert aan deze discussie is een getuigenis van het onderlinge contact van de reizigers in Griekenland.

54 Smith (1916: 215).

7 William Gell (1805-1806)

In de negentiende eeuw werd Mycene een vaste bestemming van westerse reizigers naar Griekenland.⁵⁵ De bezoekers lijken allemaal Pausanias' tekst als leidraad te hebben gehad en discussieerden onderling over de identificatie van bepaalde plekken uit diens tekst. Zoals gezien spitsten dergelijke discussies in Mycene zich toe op de identificatie van de grote *tholos* als het schathuis van Atreus of het graf van Agamemnon. Ook lijken alle reizigers geïnteresseerd in exacte documentatie van de monumenten door schetsen en metingen en, in mindere mate, in het verzamelen van antiquiteiten.

William Gell (1777-1836), lid van de *Society of Dilettanti*, is misschien wel de meest karakteristieke van deze reizigers. Zijn publicaties over Griekenland zijn wel 'de eerste praktische reisgids van Griekenland sinds Pausanias' genoemd.⁵⁶ Behalve exacte beschrijvingen en tekeningen van antieke monumenten bevatten de boeken ook praktische tips over vergunningaanvragen en de betrouwbaarheid van gidsen.⁵⁷

Gell bracht in 1805 een bezoek aan Mycene en andere vindplaatsen in de Argolis en bracht deze gedetailleerd in kaart. Zijn boek *Argolis. The itinerary of Greece with a commentary on Pausanias and Strabo and an account of the monuments of antiquity at present existing in that country*, dat in 1810 werd gepubliceerd, is waarschijnlijk het belangrijkste archeologische boek van vóór de opgravingen van Schliemann. Het boek bevat elf platen van Mycene, vooral, natuurlijk, van de grote *tholos* (afbeelding 4) en de Leeuwenpoort. Bij de grote *tholos* verzamelde hij een aantal bronzen spijkers, waarvan er vele, zoals ook Lady Elgin al had opgemerkt, in en rond de ingang lagen. Na zijn terugkeer in Engeland liet hij deze in Londen chemisch analyseren. Ze bleken te zijn gemaakt van brons (88% koper; 12% tin), wat een belangrijke reden was voor hem om te veronderstellen dat de *tholos* bekleed was geweest met bronzen platen.⁵⁸

Gell beschrijft en tekent ook de Leeuwenpoort in detail. Hij vermoedt dat de leeuwen ('or more properly lionesses')⁵⁹ onder Perzische of Egyptische invloed gemaakt waren. Hij speculeert bovendien over de betekenis van de vier cirkels op het kapiteel van de zuil waar de leeuwen naast staan. Een van zijn suggesties is dat deze staan voor de spelen van Olympia, Nemea, Isthmia en Delphi.

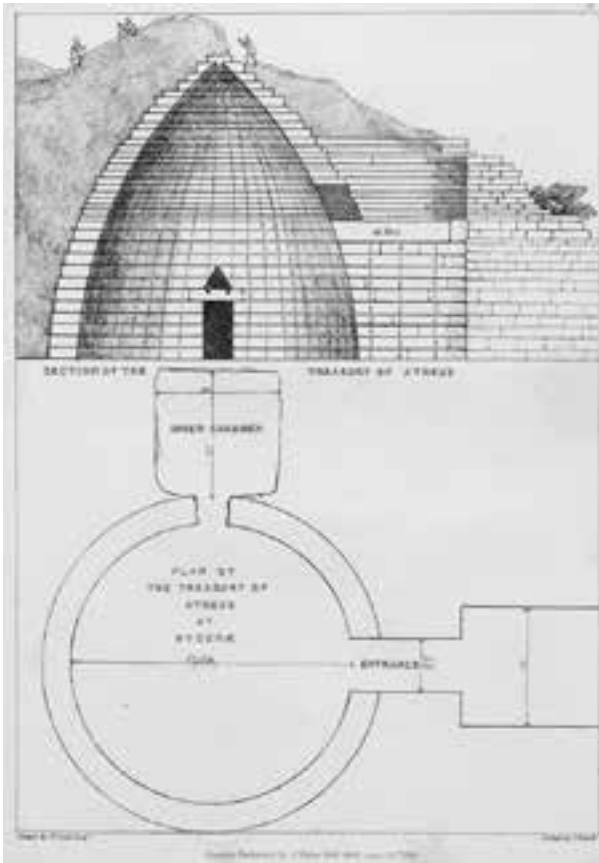
55 Zie Moore, Rowlands en Karadimas (2014). Zij behandelen de verslagen van 49 Engelstalige reizigers uit de periode 1801-1877. Daar moet dus nog een onbekend aantal Duitse, Oostenrijkse en Franse reizigers bij opgeteld worden.

56 Plouviez (2001: 44).

57 Zie verder Brothers (2006).

58 Gell (1810: 33-34).

59 Gell (1810: 37).

Afb. 4 Doorsnede en grondplan van het schathuis van Atreus. Gemaakt door W. Gell. Bron: Gell (1810).

Gell brengt ook nog andere resten in Mycene in kaart. Hij geldt als de ontdekker van het *tholos*-graf vlakbij de Leeuwenpoort dat nu naast de ingang van het museum ligt en dat bekend staat als het Leeuwen graf. Ook bespreekt hij een concentratie scherven met spiralen.⁶⁰

Gell gaat uit van het landschap en de resten zoals deze er liggen Hij gaat eigenlijk niet in op de inmiddels bekende vraag of de grote *tholos* nu het schathuis van Atreus of het graf van Agamemnon is. Wel refereert hij aan andere archeologische plekken, in Griekenland en ver daarbuiten, vooral in Perzië en Assyrië. Voor de datering van de resten grijpt hij wel weer terug op antieke teksten: 'Everything at Mycenae is of the most ancient date, for the city was destroyed and depopulated by the Argives soon after the Persian invasion (Strabo) about 466 years before Christ, having existed about 913 years from its foundation by Perseus in the fourteenth century.'⁶¹ Hiermee was hij bijzonder exact!

60 Gell (1810: 28).

61 Gell (1810: 29).

8 John Mahaffy (1875 en 1877)

Een laatste reiziger die hier kort behandeld kan worden is John Mahaffy, die Mycene twee keer bezocht: de eerste keer in 1875, vóór Schliemanns opgravingen, de tweede keer erna, in 1877. Zijn verslagen laten duidelijk de schaal zien van de opgravingen van Schliemann en zijn bewondering voor de resultaten.

Mahaffy was aanvankelijk niet erg onder de indruk van de resten, maar constateerde wel dat deze ouder zouden moeten zijn dan alle andere resten in Griekenland.⁶² Maar hij was wel onder de indruk van het werk van Schliemann: ‘When I again reached the site, in the Spring of 1877, a great change had taken place. Dr. Schliemann had attacked the ruins, and had made his world-renowned excavations inside and about the Lion gate. All the encumbering earth and stones had been removed, so that we can now admire the full proportions of the mighty portal.’⁶³ En zo is het nog steeds.

9 Tot besluit

Het is duidelijk dat de vroegmoderne reizigers naar Mycene gebruik maakten van antieke teksten om de resten te kunnen begrijpen. Vooral het verslag van Pausanias heeft daarbij grote invloed. Veel van de discussies die de reizigers onderling met elkaar voeren komen voort uit de ambigue tekst van Pausanias. Dit geldt vooral voor het schathuis van Atreus, het graf van Agamemnon en de grote *tholos*. Het is opvallend dat daar waar Pausanias heeft afgezien van mythologische interpretaties, zoals bij de Leeuwenpoort, er ook geen onduidelijkheid is voor de vroegmoderne reizigers. De enige vraag die bij de Leeuwenpoort gesteld wordt, is of het inderdaad leeuwen waren.⁶⁴

Net als bij andere *Lieux de Mémoire* zijn er feitelijk twee verschillende plaatsen Mycene: de literaire *topos* en de materiële resten. Om beide met elkaar te verbinden zijn hulpmiddelen nodig. Voor de vroegmoderne reizigers was het verslag van Pausanias lange tijd dat hulpmiddel. Later zijn de opgravingen van Schliemann en zijn interpretaties een tweede, en belangrijker, hulpmiddel geworden.

Uit het voorgaande blijkt de enorme invloed van teksten, met name die van Pausanias, op de duiding van archeologische resten. De onderzoeksvraag van dit artikel richt zich echter ook op de invloed van de archeologische resten op de interpretatie van de antieke teksten. Wat dat betreft is het opvallend dat de

62 Mahaffy (1900: 484).

63 Mahaffy (1900: 473).

64 William Clarke die de poort in 1858 bezocht suggereerde dat het honden waren, zie Moore, Rowlands en Karadimas (2014: 122).

complexe literaire tekst van Pausanias door reizigers en archeologen gebruikt wordt als een feitelijk visueel verslag van de resten, een soort eenvoudige reisgids. De opvatting dat antieke literatuur kan worden gebruikt als een feitelijke historische of geografische bron is ook elders zichtbaar, bijvoorbeeld in het geval van Homerische geografie die wordt gebruikt om antieke plaatsen te identificeren.⁶⁵ Archeologische resten lijken eraan bij te dragen dat antieke teksten letterlijk worden genomen. Ook de Nederlandse leraren die in het *megaron* van Mycene een scene uit Aeschylus' Agamamnon probeerden te herkennen, waren even vergeten dat dat stuk geschreven werd voor een theater in Athene.

De huidige bezoekers aan Mycene, waaronder honderden Nederlandse schoolkinderen per jaar, kunnen niet om de mythologische, Homerische betekenissen heen. Al bij binnenkomst worden zij geconfronteerd met Atreus, Agamemnon en Clytaemnestra. In het museum van Mycene, dat in 2003 werd geopend, zijn de mythen echter opmerkelijk afwezig.⁶⁶ Daar leren de bezoekers dat de Myceense paleissamenleving rond 1400 v.Chr. een hoog niveau van staatsorganisatie en productie had bereikt. De verbinding tussen de op school geleerde verhalen en de materiële resten zal iedere bezoeker van het museum zelf moeten construeren.

Het komt ook door Pausanias' invloed dat de Leeuwenpoort zonder verhaal blijft. Deze geldt als de vroegste monumentale sculptuur van Europa; bovendien is het een schakel met het Hittitische rijk in het oosten. Voor mij als archeoloog is dat ruim voldoende. Maar het heeft me wel altijd verbaasd dat de classici aan dit monument geen mythe hebben kunnen koppelen.

Archeologie, Universiteit van Amsterdam
 Turfdragsterpad 9
 1012 ST, Amsterdam
 g.j.m.vanwijngaarden@uva.nl

Bibliografie

- Abbenes, J. 2012. *Pausanias. Rondleiding door Griekenland*, Soest.
 Antonnaccio, C. 1995. *An Archaeology of Ancestors*, Lanham.
 Basch, S. 2011. 'Archaeological Travels in Greece and Asia Minor. On the good use of ruins in nineteenth century France', in Z. Bahrani, Z. Çelik en E. Eldem (eds), *Scramble for the Past. A story of archaeology in the Ottoman Empire 1753-1914*, Istanbul, 157-179.
 Beaudouin, M. 1880. 'Fragments d'une description de l'Argolide faite en 1700 par un ingénieur italien,' *Bulletin de Correspondance Hellénique* 4, 206-210.
 Belozerskaya, M. 2010. 'The First Tourist', *History Today* 60.3, 26-32.
 Black, J. 2003. *Italy and the Grand Tour*, New Haven.

65 Warnecke (2008); Van Wijngaarden (2012).

66 Gere (2006: 145-146).

- Bourguet, M., B. Lepetit, D. Nordman en M. Sinarellis. 1998. *L'Invention scientifique de la Méditerranée. Égypte, Morée, Algérie*, Parijs.
- Brothers, T. 2006. 'Expeditions to Greece in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. What to pack and how to travel without flight tickets, travellers' cheques and insurance', in C. Stray (ed.), *Travellers to Greece*, Londen, 36-54.
- Cavanagh, W.G. en C. Mee. 1998. *A Private Place. Death in prehistoric Greece*. Jonsered.
- Chaney, E. 1998. *The Evolution of the Grand Tour. Anglo-Italian relations since the Renaissance*, Londen.
- Chippendale, C. 2007. 'The Oldest Heritage. Mediterranean Classical, in a view from the north, and the heritage model it has created', in S. Antoniadou en A. Pace (eds), *Mediterranean Crossroads*, Athene, 741-762.
- Cockerell, S.P. (ed.). 1903. *Travels in Southern Europe and the Levant 1810-1817. The journal of C.R. Cockerell*, Londen.
- Colletta, L. 2015. *The Legacy of the Grand Tour. New essays on travel, literature, and culture*, Fairleigh.
- Curtius, E. 1851. *Peloponnesos. Eine historisch-geographische Beschreibung*, Gotha.
- Dickinson, O. 2005. 'The "Face of Agamemnon"', *Hesperia. The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 74, 299-308.
- Dodwell, E. 1819. *A Classical and Topographical Tour through Greece during the Year 1801, 1805 and 1806*, Londen.
- Dodwell, E. 1834. *Views and Descriptions of Cyclopiian, or, Pelasgic remains, in Greece and Italy. With constructions of a later period*, Londen.
- Easton, D.F. 1992. 'Schliemanns Ausgrabungen in Troia', in J. Cobet en B. Patzek (eds), *Archäologie und Erinnerung. Nach 100 Jahre Heinrich Schliemann*, Koblenz, 51-72.
- Eisner, R. 1991, *Travelers to an Antique Land*, Ann Arbor.
- Elsner, J. 2001. 'Structuring "Greece". Pausanias's *Periegesis* as a literary construct', in S.E. Alcock, J.F. Cherry, J. Elsner (eds), *Pausanias. Travel and memory in Roman Greece*, Oxford, 3-20.
- Fagan, B.M. 2004. *The Rape of the Nile. Tomb robbers, tourists and archaeologists in Egypt*, Boulder.
- French, E. 2002. *Mycenae. Agamemnon's Capital. The site in its setting*, Gloucestershire.
- Gallou, C. 2005. *The Mycenaean Cult of the Dead. British Archaeological Reports International Series 1372*, Oxford.
- Gell, W. 1810. *The Itinerary of Greece with a Commentary on Pausanias and Strabo*, Londen.
- Gere, C. 2006. *The Tomb of Agamemnon. Mycenae and the search for a Hero*, Londen.
- Goette, H.R. en O. Palagia (eds). 2005. *Ludwig Ross und Griechenland. Akten des Internationalen Kolloquiums, Athen 2.-3. Oktober 2002*, Rahden.
- Hibbert, C. 1987. *The Grand Tour*, Londen.
- Korres, M., C. Koutsadelis, D. Papachristoforou en A. Portosalte. 2010. *Dialogues on the Acropolis. Scholars and experts talk on history, restoration and the Acropolis Museum*, Athene.
- Leake W.N. 1846. *Peloponnesiaca. A supplement to travels in the Morea*, Londen.
- Lesley Fitton, J. 1995. *The Discovery of the Greek Bronze Age*, Londen.
- MacLean, G.M. 2004. *The Rise of Oriental Travel. English visitors to the Ottoman Empire 1580-1720*, Basingstoke.
- Mahaffy, J.P. 1900. *Rambles and Studies in Greece*, Philadelphia.
- Michaelis, A. 1882. *Ancient Marbles in Great Britain*, Cambridge.
- Moore, D., E. Rowlands en N. Katradimas. 2014. *In Search of Agamemnon. Early travelers to Mycenae*, Cambridge.
- Morris, I. 1994. 'Archaeologies of Greece', in I. Morris (ed.), *Classical Greece. Ancient histories and modern archaeologies*, Cambridge, 8-47.
- Plouviez, C. 2001. 'Straddling the Aegean. William Gell 1811-1813', in S. Searight, S en M. Wagstaff (eds), *Travellers in the Levant. Voyagers and visionaries*, Cambridge, 43-55.
- Pretzler, M. 2011. *Pausanias. Travel writing in ancient Greece*, Londen.
- Prokesch-Osten, A. von. 1836. *Denkwürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient*, Stuttgart.
- Robinson, M. 1994. 'Pioneer, Scholar and victim. An appreciation of Frank Calvert (1828-1908)', *Anatolian Studies* 44, 153-168.

- Schliemann, H. 1878. *A Narrative of Researches and Discoveries at Mycenae and Tiryns*, Londen.
- Smith, A.H. 1916. 'Lord Elgin and his collection', *Journal of Hellenic Studies* 36, 163-372.
- Souyoudzoglou-Haywood, C. 1999. *The Ionian islands in the Bronze Age and Early Iron Age*, Liverpool.
- Stuart, J. en N. Revett 1762. *The Antiquities of Athens. Measured and delineated*, Londen.
- Van Wijngaarden, G.J.M. 2012. 'Immaterial Landscapes. Homeric geography and the Ionian islands in Greece', *Quarternary International* 251, 136-141.
- Wace, A.J.B. 1954. 'Pausanias and Mycenae', *Neue Beiträge zur Klassischen Altertumswissenschaft. Festschrift B. Schweitzer*, Stuttgart.
- Warnecke, H. 2008. *Homers Wilder Westen. Die historisch-geografischen Wiedergeburt der Odyssee*, Stuttgart.
- Wolters, P. 1915. 'Cyriacus in Mykene und am Tainaron', *Athenische Mitteilungen* 40, 91-105.